

Tako malo ljudi, pa tako veliko knjig! *Kratek sprehod po domači knjižni krajini*

Papirnate, zvočne in e-knjige

Kaj ugotovimo, če se sprehodimo po slovenski založniški oziroma knjižni krajini, predvsem po tistem njenem delu, ki se posveča izdajam knjig za otroke in mladino? Če smo nekoč v Sloveniji takšne založbe lahko prešteli na nekaj prstov, je danes njihov seznam dolg, knjižni in spremljevalni programi pa nadvse raznovrstni. Kakšni so, vsaj na videz, recepti za uspešen „posel“? Je knjig danes preveč? In kako je z njihovimi bralci? V prispevku bo nanizanih kar nekaj števil, ker so slednje pač zelo zgovorne in nam lahko ponudijo dober in učinkovit razgled po domači knjižni sceni, in vpogled v okoliščine, v kakršnih delujejo s knjigo povezane inštitucije ter v kakršnih nastajajo različni s knjigo povezani projekti.

Za začetek ne morem mimo dejstva, da je slovenski knjižni trg majhen. Slovenija ima nekaj več kot 2 milijona prebivalcev in kaj dosti več ljudi tudi ne govori slovensko, kljub temu pa je v letu 2023 (to je zadnje leto, za katero imamo popolne podatke, zbrane oziroma pripravljene jeseni 2024) pri nas izšlo kar 5.652 knjig in brošur! V to številko je sicer zajeto marsikaj, različne publikacije za vse starosti, tudi učbeniki itd.; takšne številke nas po podatkih Mednarodne zveze založnikov (IPA) uvrščajo v svetovni vrh oziroma na drugo mesto po številu izdanih knjig na milijon prebivalcev. Za primerjavo – v letu 1991, torej v letu slovenske osamosvojitve, je izšlo 2.459 naslovov, v letu 2009 6.953 naslovov in v letu 2016 5.319 naslovov. Če se za hip pomudimo še pri letu 2023, vidimo, da je izšlo 3.752 izvirnih del, 1.900 prevodov, 4.655 je bilo prvih izdaj in 997 ponatisov. Število založnikov v letu 2023 je bilo 1.398, od tega 318 samozaložnikov, vendar ta številka seveda ne predstavlja le založniških hiš, pač pa raznovrstne, tudi povsem priložnostne izdajateljse zelo različnih publikacij. Založb, ki so izdale več kot 10 knjig, to so torej tiste, ki jim je založništvo verjetno dejansko glavni posel, je bilo v letu 2023 36.

Če se še malo pomudim pri splošnem pregledu, ki torej zadeva tako knjige za otroke in mlade kot knjige za odrasle, ugotovim, da je bilo število naslovov e-knjig v letu 2023 1.654; ta številka se zdi morda na prvi pogled visoka, kljub temu pa ta podatek kaže, da digitalizacija v obliki e-knjig zaostaja za napovedmi izpred desetletja, ko se je na veliko govorilo o bodoči prevladi e-knjig nad papirnatimi knjigami, s čimer s(m)o bržkone vsi »knjižni tradicionalisti« precej zadovoljni. Raziskava *Knjiga in bralci VII* celo pokaže, da se je v zadnjih desetih letih število tistih, ki berejo e-knjige, zmanjšalo (leta 2024 jih je bilo 23 %). Zanimivo je, da v

skupini anketiranih, starih med 18 in 24 let, celo v največjem odstotku raje berejo tiskane knjige kot e-knjige, kar je bržkone precej nepričakovano.

Za razliko od nekaterih evropskih držav, kjer so se zelo razmahnile zvočne knjige, se pri nas slednje še niso zares udomačile oziroma postale zelo popularne; število tistih, ki jih poslušajo, se je sicer po ugotovitvah raziskave *Knjiga in bralci VII* v zadnjem desetletju povečalo (na 14,5 %), a zaradi prevlade tujih vsebin verjetno zvočne knjige pogosto poslušajo (tudi) v angleščini (ali drugih jezikih). V letu 2016 smo na primer izdali samo eno zvočno knjigo, naslednjega leta sicer 69, a se je že v letu 2018 ta številka več kot prepolovila (31), nato pa je le začela naraščati in v letu 2023 dosegla 230 naslovov zvočnih knjig.

Če želi majhna književnost zasesti prostor v svetovnem literarnem sistemu, so seveda zanj bistvenega pomena prevodi v tuje jezike, česar se zavedajo tako založniki, ki vse več časa in energije vlagajo v prodajo avtorskih pravic v tujino, kot tudi Javna agencija za knjigo RS in Društvo slovenskih književnih prevajalcev, ki že vrsto let organizirata mednarodni prevajalski seminar za prevajalce iz slovenščine v tuje jezike. Sodeč po podatkih, ki jih najdemo na spletni strani JAK RS (ki pa niso popolni, saj njihova baza prevodov beleži subvencionirane prevode, od nesubvencioniranih pa le tiste, na katere jih izrecno opozorijo založniki sami (poleg omenjenega pa še starejše prevode, iz časa nekdanje Jugoslavije), so pa bržkone dovolj povedni v smislu zastopanosti določenih jezikov), imamo največ prevodov v srbohrvaščino, kar je seveda logična posledica nekdanje skupne države, sledi nemščina s 665 prevodi, ki so gotovo dobili pospešek z nastopom Slovenije na knjižnem sejmu v Frankfurtu, nadalje pa beležimo še večje število prevodov v angleščino, češčino, italijanščino, hrvaščino, srbščino, francoščino, madžarščino in španščino ... Mimogrede, v preteklem letu smo dobili tudi prvo slovensko literarno agencijo, Ljubljansko literarno agencijo (Ljubljana Literary Agency), ki naj bi se med drugim intenzivno posvečala prodaji avtorskih pravic v tujino.

Nakupovalne in izposojevalne navade

Številke, ki se posvečajo nakupovanju knjig, žal niso ravno navdušujoče, sploh v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi državami – že omenjena raziskava *Knjiga in bralci VII* pokaže, da knjige kupuje nekaj več kot polovica anketiranih (53 %), jih je pa le 6 % v zadnjem letu kupilo več kot 10; v zadnjih desetih letih se je tudi povečal odstotek tistih, ki berejo, a ne kupujejo. Mimogrede še nekaj izsledkov omenjene raziskave: manj je intenzivnih bralcev, torej takih, ki preberejo več kot 20 knjig na leto, zmanjšalo pa se je tudi število letno prebranih knjig. Kako pa je z izposojajo knjig? 20,3 % prebivalcev Slovenije je včlanjenih v katero od knjižnic, vendar pa tudi mesečni obiski knjižnic upadajo (leta 2024 je 35 % anketiranih knjižnico obiskalo vsaj enkrat mesečno; leta 2014 je bilo takšnih 41 %). Odlična mreža javnih knjižnic (in tudi razmeroma kar dobro založene šolske knjižnice) je sicer gotovo nekaj, s čimer se lahko pohvalimo tudi v tujini: v Sloveniji je v letu 2023 delovalo 58 splošnih knjižnic (v to številko torej niso zajete nacionalna in visokošolske knjižnice), ki imajo skupaj 277 enot in 13 bibliobusov, imamo pa tudi 711 šolskih knjižnic, ki predstavljajo izjemno visok delež (74 %) vseh knjižnic v Sloveniji. Poglejmo si še nekaj zanimivejše statistike za splošne knjižnice: 31 % vseh članov predstavljajo mladi do 15. leta, v povprečju je v letu 2023 vsak član knjižnico obiskal 19,3-krat, knjižnice so izposodile 48,4 enot gradiva na člana. Zahvaljujoč

dobri mreži knjižnic ima torej pri nas dostop do knjig lahko praktično vsakdo, kar se tiče nakupa knjig, pa ga Slovenci lahko opravimo v približno 150 knjigarnah – imamo 3 knjigarniške verige, nekaj večjih knjigarn in več manjših, nekatere so tudi specializirane (npr. samo za prodajo stripov), nimamo pa knjigarne, ki bi bila specializirana oziroma namenjena izključno knjigam za otroke in mladino (manjša knjigarna deluje le v okviru Lutkovnega gledališča Ljubljana). Z izjemo založbe Mladinska knjiga, ki ima tudi svoje knjigarne, druge založbe, ki so opazno prisotne na področju izdajanja knjig za otroke in mlade, svojih knjigarn nimajo, vse pa imajo spletne trgovine, ki so, vsaj nekatere, dobile pospešek s pandemijo.

Področje knjig za otroke in mladino – začetki in jubileji

Kot vemo, se je mladinska književnost v založniškem smislu razmahnila z ustanovitvijo založbe Mladinska knjiga leta 1945; nekaj njenih zbirk je v zadnjem času doživelo tudi visoke okrogle jubileje: Čebelica – 70 let v l. 2023, Sinji galeb – 70 let v l. 2023 in Odisej – 50 let v l. 2024. Ko smo že pri častitljivih številkah, naj spomnim še na nekaj institucij, ki se posvečajo otroški in mladinski književnosti in so prav tako v zadnjih nekaj letih praznovala okrogle jubileje: Društvo Bralna značka Slovenije – ZPMS – 60 let v l. 2021, revija *Otrok in knjiga* – 50 let v l. 2022, Pionirska – 75 let v l. 2023 in Slovenska sekcija IBBY – 30 let v l. 2022 (če ne štejemo, da smo bili na tem področju aktivni že v času Jugoslavije pod okriljem Jugoslovanske sekcije IBBY in že leta 1966 v Ljubljani tudi gostili svetovni kongres IBBY). Kar še posebej veseli, je dejstvo, da vse omenjene organizacije med seboj tesno in prijateljsko sodelujejo.

Prva knjiga, ki jo je leta 1945 izdala Mladinska knjiga, je bila knjižica *Ciciban čita*, ki je izšla v kar 50.000 izvodih, kar bi danes pomenilo nesporno knjižno uspešnico. Knjižne naklade se trenutno vrtijo med približno (!) 600 in 1.000 izvodi (poezija in dramatika se običajno tiskata v še manjših nakladah, knjige, za katere se predvideva, da bi bile lahko prodajno uspešne, pa seveda tudi v večjih), kar je seveda posledica majhnega trga in dejstva, da danes vsaka knjiga za pozornost tekmuje z neprimerljivo več knjigami kot nekoč, predvsem pa ne samo s knjigami, pač pa tudi z zasloni. Posledica majhnega trga pa so tudi razmeroma visoke cene – povprečna cena knjig za otroke in mlade je bila leta 2023 približno 19 EUR, kar pa v praksi pomeni, da se kakovostne izdaje uveljavljenih založb zadnja leta gibljejo nekje med 20 € in 30 €, lahko tudi več.

Zrcalce, zrcalce povej, kdo najboljši v deželi je tej

O živahnosti področja gotovo pričajo nagrade oziroma njihovo število in raznovrstnost. Naj jih na tem mestu samo na hitro preletim in spomnim, da jih podeljujejo različne institucije, pri čemer nekatere upoštevajo le določene vidike knjige (npr. le besedilo ali le prevod), spet druge le določene skupine knjig (npr. samo slikanice ali samo stripe).

Levstikova nagrada – najstarejša nagrada, ena izmed dveh, ki jo podeljuje založba (Mladinska knjiga) in jo lahko prejmejo le njeni ustvarjalci; porodila se je iz posebnih zgodovinskih okoliščin in zaradi dolge tradicije ostaja zelo cenjena.

Nagrada modra ptica – prav tako nagrada založbe Mladinska knjiga, za najboljša neobjavljena dela; izmenično se razpisuje za mladinske romane in za romane za odrasle.

Desetnica – stanovska nagrada za najboljšo otroško ali mladinsko knjigo, ki jo podeljuje Društvo slovenskih pisateljev in jo lahko prejmejo njegovi člani.

Večernica – nagrada za najboljšo otroško oziroma mladinsko knjigo, ki jo podeljujejo časopisna hiša Večer, revija *Otrok in knjiga* in Društvo Argo.

Nagrada Kristine Brenkove – nagrada za najboljšo slikanico, ki jo podeljuje Zbornica knjižnih založnikov in knjigotržcev pri Gospodarski zbornici Slovenije.

Zlatirepec – nagrada za najboljši izvirni in prevedeni strip za otroke ali mladino (podeli se v štirih kategorijah, tudi za najboljši izvirni in prevedeni strip za odrasle), podeljujeta jo Zavod Stripolis in Društvo Packa.

Priznanje zlata hruška – nagrada, ki na knjigo verjetno pogleda najbolj celovito in edina tudi sistematično vključuje poučne knjige, se podeljuje v štirih kategorijah: za najboljšo izvirno leposlovno mladinsko knjigo, za najboljšo izvirno poučno mladinsko knjigo, za najboljšo prevedeno leposlovno mladinsko knjigo in najboljšo prevedeno poučno mladinsko knjigo. Podeljujeta jih Mestna knjižnica Ljubljana in Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.

Nagrada Vasje Cerarja – najmlajša nagrada, podeljuje se za najboljši prevod in je v različnih letih razpisana za različne skupine knjig (za slikanico, strip, daljše prozno besedilo ...), podeljuje jo Društvo slovenskih književnih prevajalcev.

Omenjene nagrade so vezane na knjige, ilustratorji pa se lahko potegujejo tudi za nagrado, priznanja in plakete Hinka Smrekarja, ki se podeljujejo na Bienalu slovenske ilustracije.

Slovenska sekcija IBBY vsako leto podeli tudi nagrado in priznanja promotorjem branja, založba KUD Sodobnost International pa promotorjem branja podeljuje nagrado sončnica na rami.

Še malo statistike

Bržkone že precej bogat seznam nagrad nakazuje pestro dogajanje na področju, na katerem je kar nekaj izjemno zanimivih in kakovostnih založb nastalo (še) v zadnjih dvajsetih letih oziroma še kasneje, denimo Malinc, Pivec, Miš, VigeVageKnjige, Stripolis ... Kakšno je torej stanje danes oziroma je bilo leta 2023 (zadnje leto, za katero imamo zbrane popolne podatke)?

Izšlo je 1.474 naslovov; v to številko so zajeti tudi učbeniki, brošure, pobarvanke, ustvarjalnost otrok ipd. Če omenjenega ne upoštevamo, pridemo do številke 1.082 knjig za otroke in mlade (za primerjavo – ta številka je bila denimo leta 2021 983, leta 2020 778, leta 2019 835), kar vključuje leposlovne in poučne knjige, izvirne slovenske in prevedene knjige, prve izdaje in ponatise. Razmerje med naštetimi je sledeče:

- 84 % leposlovja in 16 % poučnih knjig
- 62 % prevodov in 38 % izvirnih slovenskih del – po letu 2015 se je to razmerje leta 2022 spet obrnilo v prid prevedenim delom!
- 83 % novosti in 17 % ponatisov

Knjige je izdalo 190 založnikov, od tega jih je 21 izdalo 10 ali več knjig (71 založb pa je izdalo le 1 naslov – samozaložniki pri tem niso upoštevani). Med njimi ob uveljavljenih založniških hišah najdemo tudi društva, zavode, inštitute, muzeje, galerije, knjižnice itd. Založb, ki so izdale najkakovostnejše knjige, to so tiste, ki prejmejo znak za kakovost zlata hruška, je bilo v letu 2023 29. Preden

se bolj posvetim tem, med katerimi najdemo bolj ali manj vse »glavne igralce« na področju izdajanja knjig za otroke in mlade, pa si poglejmo še razmerje med kakovostnimi in nekovostnimi izdajami. V ta namen bom številko 1.082 najprej nekoliko zmanjšala in ji odvzela ponatise, s čimer pridemo na 897 knjig. Od tega je vrhunskih izdaj 118, to so torej knjige, ki dobijo zlato hruško; 477 je odličnih, zelo dobrih in solidnih, to so torej vse knjige, ki bi jih nekomu priporočili v branje; 420 pa je pogrešljivih ali celo škodljivih izdaj, ki jih v branje ne priporočamo. Do kakšnih zaključkov nas lahko pripeljejo te številke? 118 vrhunskih knjig na leto je vsekakor dober rezultat, ki verjetno zadosti potrebam tudi največjih knjigožerov. Po drugi strani je zelo velika tudi številka 420 – to so knjige, ki bi jih v teoriji lahko tudi ne bilo; a v praksi so pač nastale iz različnih potreb, želja in računov, morda tudi iz naivnosti, neznanja ali enostavno malomarnosti. Nemara pa moramo nanje pogledati kot na nekaj, ob čemer še bolj zasijejo uspele izdaje. Na kritikih, ostalih poznavalcih in promotorjih branja pa je, da ločijo dobro od slabega in dobro spravijo k bralcem!

Kdo pri nas izdaja najboljše knjige?

Če si nekoliko pobliže pogledamo založbe, ki so leta 2023 ustvarile vsaj eno vrhunsko knjigo, skoraj takoj opazimo eno značilnost – večina založb (razen Epistole in Grlice), tudi tiste, ki so v prostoru prepoznavne predvsem kot izdajateljice otroških in mladinskih knjig, ne izdaja izključno knjig za otroke in mladino; vse imajo tudi bodisi knjižni program za odrasle (četudi skromnega obsega) bodisi učbeniški program. Večinoma krmarijo med izvirnimi slovenskimi deli in prevodi za različne starostne skupine bralcev. Z izjemo Mladinske knjige je večina založb, ki so aktivne na področju izdajanja knjig za otroke in mladino, manjših in/ali družinskih. Kar nekaj je založb, ki so specializirane za izdajanje stripov (Buch, Graffit, Forum, Stripolis, VigeVageKnjige), kar sovпада z rastočo stripovsko sceno pri nas v zadnjih letih (festival stripa Tinta, Celjski strip festival, nagrada zlatirepec, novo društvo slovenskega stripa in sorodnih sekvenčnih umetnosti Packa, seveda ne smemo pozabiti na Stripburger z dolgo tradicijo in številnimi aktivnostmi, vsako leto pa se lahko razveselimo tudi številnih kakovostnih izdaj domačih in prevedenih stripov za vse starosti). Pokaže pa se tudi, da ima veliko založb več dejavnosti, ki so založniški lahko podporne:

KUD Sodobnost International – ponujajo t.i. knjižne škatle „Zmenek s knjigo“ za otroke, za odrasle ali za družine, organizirajo projekt **Bralni vlak**, literarno družinsko tekmovanje, ki spodbuja branje, pogovor in ustvarjalnost, in več projektov, pri katerih se povezujejo s tujimi, pa tudi domačimi založniki – pri projektu **GG4U (GG4A)** so denimo povezani z založbo Malinc. Gre za projekt, ki spodbuja bralno kulturo med najstniki, povezuje tako spletne medije kot knjige in poteka kot zabavna igra ter spodbuja ustvarjalnost in poglobljeno branje. Projekt **Naša mala knjižnica** pa je namenjen najmlajšim bralcem, od vrtca do 5. razreda osnovne šole. Otroci skozi šolsko leto berejo skrbno izbrane priznane slovenske in tuje avtorje; slednji pridejo tudi na gostovanja, otroci pa tako spoznavajo tuje kulture in književnosti.

Malinc – kot že omenjeno, sodelujejo v projektu **GG4A**, posvečajo se izobraževanju mentorjev glede strategij motiviranja za branje literarnih besedil (projekta **Leo, Leo** in **Španska vas**) in izvajajo projekt **Ambasadorji**

Nogometastičnih, ki spodbuja mlade bralce (9–12 let), da svoje navdušenje nad knjigami prenesejo na sošolce in prijatelje.

Miš – organizira festival Bralnice pod slamnikom, ki vključuje strokovno srečanje, gostovanja tujih avtorjev, obiske domačih avtorjev, natečaje itd.

Zala – na svoji spletni strani ponujajo pedagoška gradiva in organizirajo nagradne igre (pred časom so imeli tudi razpis Mušnica za izvirna slovenska dela za otroke in mladino).

Morfemplus – na svoji spletni strani ponuja dodatne vsebine h knjigam, pogovore z ustvarjalci in avdioposnetke, svoje knjige pa prodajajo tudi v t.i. knjigomatih, kar pomeni, da so si utrli novo prodajno pot.

Stripolis – mlada založba, ki se je razvila iz trgovine s stripi, je soorganizatorka ljubljanskega stripovskega festivala Tinta.

VigeVageKnjige – organizirajo natečaj za izvirni risoroman, imajo projekt oziroma akcijo Veličastni in Veličastne, ki vključuje omejeno število mest za najzvestejšo publiko, ki prva prejema nove izdaje, zanje organizirajo tudi poseben žur, udeležujejo pa se tudi s humanitarnim projektom Podari knjigo!

Vse to priča o zavedanju založnikov, da morajo z različnimi akcijami in projekti sami motivirati svoje bralce za branje in si ustvariti *skupnost* bralcev in kupcev knjig (pa tudi odraslih mentorjev branja in nenazadnje skupnost ustvarjalcev, ki se bo k založbi z veseljem vračala z novimi deli). Prav tako nekateri z razpisi tudi aktivno spodbujajo ustvarjalnost in torej ne čakajo, da jim bo dober rokopis enostavno padel v naročje. Nekaj založnikov je tudi izjemno dobro povezanih s tujino (npr. KUD Sodobnost International, Malinc, Morfemplus), kar se kaže v večjem številu prevodov v tuje jezike. Vse to so – seveda poleg neprestanega prizadevanja za kakovostno delo – gotovo vsaj nekatere od sestavin recepta za uspeh.

S tem sklepam tale hitri sprehod po naši knjižni krajini, ki je želel ponuditi vpogled v okoliščine, v kakršnih nastajajo naše izdaje (tudi) za otroke in mladino. Založniki torej neumorno skrbijo za to, da je izbira knjig ogromna, ne samo na njih, pač pa na vseh nas pa je, da jih čim bolj uspešno povežemo z bralci. Šele ko se najdeta »prava« knjiga in »pravi« bralec, je zgodba zaključena. In seveda hkrati že pripravljena na nadaljevanje.

Viri:

Gerčar, J. et al. (2024). *Knjiga in bralci VII. Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2024*. Umco (Zbirka Knjige o knjigah).

Lavrenčič Vrabec, D. et al. (ur.). (2024). *Habitati odrešitve. Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2024*. Ljubljana: Mestna knjižnica.

<https://www.jakrs.si>

<https://www.knjiznice.si>

<https://www.sloveniabologna2024.com>

<https://zalozniki.nuk.si>